

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2012

TIMARAKA: 80

NKARHI: tiawara ti $2\frac{1}{2}$

Papila leri ri na 23 wa tipheji.

SWITSUNDZUXO

1. Rhanga u hlaya swiletelo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha nhlayo ya swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B:	Novhele	(25)
XIYENGE XA C:	Ntlangu	(25)

4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena, SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B, XIN'WE eka XIYENGE XA C hi ndlela leyi:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI.

A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA B: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B (NOVHELE) NA C (NTLANGU).

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
- Hlamula XIVUTISO XIN'WE XA XITSALWANA na XIVUTISO XIN'WE XA XIKAMBELANTWISISO. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa xikambelantwisiso eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

6. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa xikambelantwisiso byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela swiletelo leswi nga ekusunguleni ka xiyenge xin'wana na xin'wana.
8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.
9. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
10. Tsala hi vurhon'wana, swi saseka no vonaka, u ri karhi u landzelela milawu ya mapeletelo, mahikahatelo na mavumbelo ya swivulwa.
11. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi.

XIYENGE XA A: Timinete ta kwalomu ka 40
XIYENGE XA B: Timinete ta kwalomu ka 55
XIYENGE XA C: Timinete ta kwalomu ka 55

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI			
A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO:			
Hlamula switlhokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI.			
NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. <i>N'wini wanga</i> – M Malungana	Xitsalwana	10	6
KUMBE			
2. <i>Vukati i mbilu</i> – JM Magaisa	Xikambelantwisiso	10	7
KUMBE			
3. <i>Jahamukhalabya</i> – TA Ngope	Xikambelantwisiso	10	8
KUMBE			
4. <i>A swi tshamisekangi</i> – MM Marhanele	Xikambelantwisiso	10	9
NA			
A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO:			
Hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana XIN'WE			
5. <i>N'wankumi</i> – SJ Malungana na MT Babane	Xitsalwana	10	11
KUMBE			
6. <i>N'wankumi</i> – SJ Malungana na MT Babane	Xikambelantwisiso	10	12
XIYENGE XA B: NOVHELE			
Hlamula xivutiso XIN'WE.			
7. <i>Mulunguntima</i> – TH Khosa	Xitsalwana	25	13
KUMBE			
8. <i>Mulunguntima</i> – TH Khosa	Xikambelantwisiso	25	13
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i> – BKM Mtombeni	Xitsalwana	25	15
KUMBE			
10. <i>Mibya ya nyekanyeka</i> – BKM Mtombeni	Xikambelantwisiso	25	15
XIYENGE XA C: NTLANGU			
Hlamula xivutiso XIN'WE*			
11. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i> – AD Mahatlane	Xitsalwana	25	17
KUMBE			
12. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i> – AD Mahatlane	Xikambelantwisiso	25	17
KUMBE			

13. <i>Vukosi i mberha</i> – P Ndlovu	Xitsalwana	25	19
KUMBE			
14. <i>Vukosi i mberha</i> – P Ndlovu	Xikambelantwisiso	25	20
KUMBE			
15. <i>Xivoni xa vutomi</i> – IS Shabangu	Xitsalwana	25	21
KUMBE			
16. <i>Xivoni xa vutomi</i> – IS Shabangu	Xikambelantwisiso	25	22

*Tsundzuka leswi: Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa swivutiso swa xikambelantwisiso. Loko u hlamula xa xitsalwana eka B, hlamula xa xikambelantwisiso eka C. Loko u hlamula xa xikambelantwisiso eka B, hlamula xa xitsalwana eka C.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju ku kombisa leswaku u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (√)
A. VUTLHOKOVETSERI (a) Swithokovetselo swa ndzawulelo	1–4	2	
(b) Swithokovetselo swo ka swi nga ri swa ndzawulelo	5–6	1	
B. NOVHELE Xitsalwana kumbe swivutiso swa xikambelantwisiso	7–10	1	
C. NTLANGU Xitsalwana kumbe swivutiso swa xikambelantwisiso	11–16	1	
Tsundzuka: Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa xikambelantwisiso.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****SWILETELO**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana **SWIMBIRHI** exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana xa 1, a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300.

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

N'wini wanga – M Malungana

- 1 Ndzi n'wana wa wena Yehovha,
- 2 Ndzi wa wena Tatana,
- 3 **Ndzi hlangana na mitlhamu leyi rhiyiweke,**
- 4 Yin'wana yi ndzi phasa ndzi nga ehleketangi,
- 5 Kambe a ndzi ku rivali,
- 6 **Vito ra wena ri dzimile timitsu embilwini ya mina.**
- 7 Ndzi pfa ndzi chochovela enhoveni ndzi nga titwangi,
- 8 Ndzi pfa ndzi tikuma etiveni ra mitwa ya lunya,
- 9 A hi ku rhandza ka mina Tatana,
- 10 Ko va vuvabyi bya xitshuketa,
- 11 **Ndzi phule ephungulweni Tatana.**
- 12 Mavabyi ya mina ya mahanyelo i matutu vana va Ntavasi,
- 13 Ndzi pfa ndzi tikuma eka mahanyelo yo vindluka,
- 14 Kambe a hi ku rhandza ka mina,
- 15 **I Sathana xi nga na mavondzo.**
- 16 Ndzi twele vusiwana Yehovha,
- 17 **Ndzi ricece ra wena.**

Kombisa matirhiselo ya mutlhokovetseri ya ririmi ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo u kongomisa eka mitila ya 3, 6, 11, 15 na 17.

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 2: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya mitila leyi tsavuriweke eka xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka yona.

Vukati i mbilu – JM Magaisa

- 1 Gezani xiporo xi tsemekile,
- 2 Swikwembu swakwe swi yila Valungu,
- 3 Loko ri xile ntirho i ku byi chucha,
- 4 Nsati na vana va hanya hi rikoko ra xilondza,
- 5 Va ambala tatana va hlova hi manana.

- 6 Nsati u hundzukile rikavakava,
- 7 Vana va hundzana ntsena hi masiku,
- 8 Lomu mathumbanini migiva yi nemba hi magume,
- 9 Milenge ya N'waRisenga i thayere,
- 10 Maxangu eka yena i mukhuhlwana.

- 11 Gezani u hundzukile xiphongo xa mahlanga,
- 12 Lomu ri n'wi pelelaka kona hi le kaya,
- 13 Lomu vanhuni u famba bya xifufunhunu,
- 14 Xiburukwana i tinjhovo,
- 15 Loko a famba wo byambula.

- 16 Swihlangi i marhambu ntsena,
- 17 Swikhwidyana swa swona i tincindha,
- 18 Swivokwana na swinengana i tinhi,
- 19 Ku i vanhu wo vona hi mahlo,
- 20 Swi dzuvurile bya mbhongolo hi ku sewula ka timpfula.

- 21 Miri ya swona i magegetsu,
- 22 Min'wala yi rimarimile swimidyana swa swona,
- 23 Loko ri perile swo kufumetana,
- 24 Xinkwa na kofi i xiyila,
- 25 Vaakelani mano ya swona se va ma lemukile.

- 26 N'wana wa muakelani u rhwale ximarha,
- 27 Ku swi phemela swi fanele ku n'wi bebula,
- 28 Swimovhana swa tata wakwe u korwile,
- 29 Yena phela u dya a khigela,
- 30 Vusiwana eka yena i n'wendzi wa malolo.

- 31 Yi nga ndlala,
- 32 Vana va swihlangi munhunkulu phi!
- 33 'Hi phemele phela',
- 34 Xi phema xi cukumeta xi hleka,
- 35 Vana va nghohe ya - Abraham va hundzukile timbhongolo.

36 Sweswi mpfula yi nile,
 37 N'waRisenga swilemu u hava,
 38 Ku jekula u ta byala nkami?
 39 Le nhoveni nsimu i majani,
 40 Gezani u tsendzeleka na matsima.

41 Kaya ra Gezani ku handza n'hwari.
 42 U hlangana na vamuti hi vurhongo,
 43 Ndlala yi dyondzisa vana xikolo xa ritiho,
 44 N'waRisenga ku tlhelela ekaya wa chava,
 45 Risenga cuma a nga celelangi.

- 2.1 Hi mitila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 2.2 Tsavula ntila lowu hlamuselaka leswaku ndyangu wa Gezani wa xaniseka swinene hi ku pfumala swakudya. (2)
- 2.3 Xiya rito 'xiyila' eka ntila wa 24, lowu nge: 'Xinkwa na kofi i xiyila', kutani u nyika nhlamuselo ya rona ya masiku hinkwawo na leswi ri vulaka swona eka xitlhokovetselo. (2)
- 2.4 Xana ku tirhisiwa ka marito 'swikhwidyana', 'swivokwana' na 'swinengana' eka mitila ya 17 na 18 swi kombisa yini eka xitlhokovetselo? (2)
- 2.5 Loko a wu ri munghana wa Gezani a wu ta n'wi tsundzuxa yini mayelana na hanyelo ra yena? (2)
- [10]**

KUMBE

XIVUTISO XA 3: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Jahamukhalabya – TA Ngope

1 Jaha ra jaha ri nga te tani,
 2 Vumpohlo byi pyile,
 3 Vujaha byi wungukile,
 4 Vutikumuxi na manyunyu swi ku nkwee!

5 Exikarhi ka vakhalabya wo twa hi rito:
 6 Hi keleni maseve!
 7 Mambvharambhara ya hlavelela,
 8 Wo twa hi ku khwaxa ka rito leswaku comela xi hetile.

9 Magezi i xilovekelo,
 10 I xibotha,
 11 Hi yena ntsumi ya laha byi bavaka,
 12 Hakunene i jahamukhalabya.

13 Yena na mati i ximanga na kondlo,
14 Meno yakwe na ya honci ya antswa,
15 Mahlo i langavi ra ndzilo,
16 Malanga na swixalu hi le kaya.

17 Dyondzo yi n'wi landzurile,
18 Vujaha byi n'wi tlurile,
19 Kambe comela xi n'wi vukarha,
20 Xi n'wi rivata maxangu.

3.1 Hi mitila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)

3.2 Tsavula ntila lowu hlamuselaka leswaku jaha leri a ri rhandza byalwa ku tlula mpimo ri tlhela ri titwa ri hlayisekile. (2)

3.3 Boxa leswi mutlhokovetseri a hlamuselaka swona hi ntila wa 2, lowu nge: 'Vumpohlo byi pyile'? (2)

3.4 Hlamusela matirhiselo ya mutlhokovetseri ya xigego eka ntila wa 13, lowu nge: 'Yena na mati i ximanga na kondlo'. (2)

3.5 U vona swi fanerile leswaku vantshwa va nwa byalwa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
[10]

KUMBE

XIVUTISO XA 4: XIKAMBELANTWISISO

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

A swi tshamisekangi – MM Marhanele

1 Masiku lawa vutswari byi wungukile,
2 Byi tlhela byi hundzuka vamakhensa-ri-xile.
3 Tinsimbha ta byona ti xaxile,
4 Hakunene a swi tshamisekangi!

5 Eswikolweni ku lo whititi!
6 Vutswari bya dyondzo byi hundzukile,
7 Nkoka wa matsalwa a wu va endlangi nchumu.
8 Ina, a swi tshamisekangi!

9 Endyangwini ntswela yi haka folosi,
10 Yi ba katara yi tlibula na swinari,
11 Nhloko ya mutivito yi punyala hi ku punyisiwa,
12 I ntiyiso, a swi tshamisekangi!

13	Tikereke na tona to tlholokela,
14	Ripfumelo ra tona ri tingawuka ntiyiso,
15	Ri phoveka ngi i tabyana ra m'sehe,
16	Xihambano, a swi tshamisekangi!
17	Lomu swibedhlele i mihlolo ntsena,
18	Vaongori vo rhinyarhinya hi ku rhandza,
19	Vakulukumba na vona va nghene hi moya wa vukungundzwana,
20	Heyi, a swi tshamisekangi!
21	Eswitulwini tingunun'unu fotofoto!
22	Ku dyiwa makhondzo na swilovolovo,
23	Kambe lava nga ti hlawula fototo!
24	Ohohoo, swa ala ku tshamiseka!
25	Tiko hinkwaro ri etlele,
26	Rhandi yi wile,
27	Mfumo wu rhengamile,
28	Halalaa, swo n'o, ku tshamiseka!

- 4.1 Hi mitila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 4.2 Tshaha ntila lowu hlamuselaka leswaku lomu swibedhlele vaongori a va na mhaka na vavabyi, va tiendlela leswi va swi lavaka swo hambana na ntirho wa vona. (2)
- 4.3 Kombisa hilaha mutlhokovetseri a tirhiseke hakona ririmi ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo hi ntila wa 11 lowu nge: 'Nhloko ya mutivito yi punyala hi ku punyisiwa'. (2)
- 4.4 Mitila yo hetelela ya tindzimana hinkwato yi vuyelela mhaka yo va swilo swi nga tshamisekangi. Xana mbuyelelo lowu wu na nkoka muni eka xitlhokovetselo? (2)
- 4.5 Hi ku vona ka wena hi swihi leswi faneleke ku endliwa hi varhangeri etikweni leswaku swilo swi ta tshamiseka? (2)

[10]**NA**

A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U HLAMULA XIN'WE)

- Hlamula XIVUTISO XA 5 KUMBE XA 6.
- Nhlamulo ya xivutiso xa 5 a yi ve na marito ya kwalomu ka 250–300.

XIVUTISO XA 5: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

N'wankumi – SJ Malungana na MT Babane

- 1 Eku kuleni ka yena,
2 A a nga ri na swona hinkwaswo leswi,
3 Kambe namuntlha u ganyile, i xitsutsu.
4 Pho, swi nga kuma hi mani!
- 5 Misava i ya yena hinkwayo.
6 Vanhu a nga va voni.
7 **Van'wana va vuriwa timbyana,**
8 Loko van'wana va thyiwa vaN'wathyakeni.
- 9 Wa rivala leswaku hi le misaveni la!
10 **Wa rivala leswaku vukosi i mberha.**
11 Swi nga dzudzeka hi ku copeta ka tihlo.
12 Swi nyamalalela makumu.
- 13 **Mpahla ya manyunyu ya losa,**
14 I matutu vana va Ntavasi.
15 O pambula ya mbilu ya siku.
16 Hi siku o cinca hi ku rhandza, a vuyelela.
- 17 Mawaku mafumelo yo tano!
18 **Vo dyela ehenhla tanihi tinhuntlwa.**
19 Swa le hansi a swi langutiwi, a swi rholeriwi.
20 VaLazaro a va heli ku ta kombela.
- 21 Kambe a hi ku chava rifu.
22 Rifu u ri chava tanihi rihati.
23 A nga lavi na leswaku ku vulavuriwa hi rona.
24 **Rifu a ri hlawuli ndluwa na yena u ta famba.**

Hlamusela matirhiselo ya mutlhokovetseri ya ririmi ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo u kongomisa eka mitila ya 7, 10, 13, 18 na 24.

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 6: XIKAMBELANTWISISO

Tlhela u hlaya xitlhokovetselo lexi nga eka XIVUTISO XA 5 (N'wankumi) kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka:

- 6.1 Hi mitila leyi nga tluriki MUNE, nyika mongo wa xitlhokovetselo lexi. (2)
- 6.2 Tsavula ntila lowu hlamuselaka leswaku munhu loyi a a nga tshembi leswaku a nga fuma. (2)
- 6.3 Hlamusela leswi ntila wa 9 lowu nge: 'Wa rivala leswaku hi le misaveni la!' wu vulaka swona. (2)
- 6.4 Hlamula u ku 'hi swona' kumbe 'a hi swona', u tlhela u seketela nhlamulo ya wena.
- Ntila wa 6 lowu nge: 'Vanhu a nga va voni' wu hlamusela leswaku munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a nga va voni vanhu hikuva i bofu. (2)
- 6.5 Xana ndlela leyi munhu loyi ku tlhokovetseriwaka hi yena a hanyaka hayona na van'wana vanhu i yinene? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA B: NOVHELE**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi ndlela yo xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 7: XITSALWANA**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Evuton'wini ku na vanhu lava nga na mbilu na mitirho leyinene, lava hambu ko ta swiyimo swo tika, va tshamaka va ri entiyisweni. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka leswi humelelaka Chavalala etsalweni.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 8: XIKAMBELANTWISISO****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Chavalala can't go abroad, Mr Brooks,' ku vula Hlongwane a tshamile ehofisini ya yena Brooks. 'It's a bad representation of our industry. We can't allow a person with rickety legs to go squat-walking in Europe, Chief. He is too young to go to Europe. He is too short physically to be a good delegate.'

Brooks ku na twa sweswo a vutisa Hlongwane leswaku yena a a swi ehleketisa ku yini. Phela ndzhahisano wa fole exikarhi ka Brooks na Hlongwane wu katsa na bodhlela ra wayeni etafuleni. Loko ingi Brooks timpapa u na tona ingi hi vulavula a rhendzeleke misava hinkwayo hi ku haha bya ndhunduzelo. Va kona vathemendheri na vandhunduzeri, kambe Hlongwane na xidlhodlho a a ta ambexiwa.

'Why don't we fill that post with a suitable person?' ku vula Hlongwane. 'Chavalala can't be a Chief Publication Relations Manager. He is not fit for it. He is young and short. He is rickety. There is a suitable person. You know a person like Mathebula will be fit for the job. He is doing good as the Advertising Manager of Summit News. Mathebula is more suitable for the post. You see – he can be the right person to go to Europe!'

- 8.1 Xana i ncini lexi xi endlaka leswaku Hlongwane a venga Chavalala? (2)
- 8.2 Boxa vito ra ximunhuhakwa lexi xi tirhaka eswichibodo efemeni ya PPE. Boxa na vito ra munghana wa xona wa xinuna. (2)
- 8.3 Hlamula u ku 'hi swona' kumbe 'a hi swona', u tlhela u seketela nhlamulo ya wena: Loyi a yeke eEurope ku ya yimela feme ya PPE i Mathebula. (2)
- 8.4 I muxaka wihi wa ntlimbo lowu Hlongwane a nga na wona laha tsalweni? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

8.5 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumaka hi vumunhu bya Chavalala. (2)

8.6 U vona swi fanerile ku va Hlongwane a sivela Chavalala ku ya eEurope hikwalaho ka xiyimo xa miri wa yena ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Ndlela leyi hinkwayo loko Hlongwane a ri karhi a tlhela a a vulavula a ri yexe. Phela timbuva a a rhwele. Ndlela leyi hinkwayo a a famba a ku phya!

Loko ingi a ko va na munhu laha movheni a a ta titwisa. Swi nyanya laha se a tlhelaka a sungula ku yimbelela. A sungula ku cina. Loko a fika vaPolokwane se a a hlurvurile na tihembhe. Lexi nga sungula ku karhata hiloko se le vaMooketsi a nga hlurvula na maburuku na tintangu. Nkateko a byi ri vusiku. Movha na wona hi sweswi a a ri yexe, a wu famba bya mhiri esaveni. Hi nga ku i byalwa? Phela se ku yimbelela ka swona a a titungula na yena ...

Ku fika ekaya ngwenya yi ya endlwini yi siya maburuku, tintangu na tihembhe emovheni. Yi kongoma ekamareni yi ri karhi yi ba pongo ra pongo.

Vuthala bya mhaka ya yena byi sungula ku nyika masema loko a fika entirhweni ... 'Swi wachukile n'wina!' ku hlamula Nsatimuni. 'Boso o byambula laha ndzeni ka hofisi ya yena ... Ku nghena kona ndzo hlanganisiwa hi maburuku ehenhla ka tafula. Munhu mpfhuka a fambaka hi khumbi a ri karhi a vulavula, a sele hi xitshungulu exisutini.'

8.7 Xana Hlongwane a a vuya hi le kwihi, naswona a a ya endla yini endhawini ya kona? (2)

8.8 I vamani maphorisa mambirhi lava khomeke Mathebula laha ngi a tumbele kona? (2)

8.9 Hi kwihi ku hambana exikarhi ka vumunhu bya Nsatimuni na bya Nyeleti? (2)

8.10 Hlawula nhlamulo yin'we eka leti longoloxiweke laha hansi leyi nga ta hetisa xivulwa lexi landzelaka: Timbuva leti ku vuriwaka leswaku Hlongwane a a ti rhwele i ...

A vuswa na nyama.

B byalwa.

C machipisi.

(2)

8.11 Hi xihhi xivangelo xa ku va 'swi wachuka' eka Hlongwane? (2)

8.12 Xana Mathebula u nga n'wi tsundzuxa yini leswi a tshikeke ntirho hikwalaho ko tshembisiwa ntirho wun'wana hi Hlongwane, kambe a tlhela a nga ha wu kumi? (2)

8.13 Xana swiendlo swa Chavalala swa ku va a miyela a nga vuli nchumu hambiloko Hlongwane a n'wi holovela na ku n'wi hehla hi mavunwa swa khorwisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 9: XITSALWANA**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi ndlela yo xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

Nyiko a vutisa a ku: 'Xana hina va muti wa ka Tlhomandloti hi fanele ku tiva hinkwaswo leswi vanhu vo tala va nga swi tiviki ke?'

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu, kombisa hilaha ku tsandzeka ka Mufundhisi Tlhomandloti ku pfumelela vana va yena ku hanya vutomi bya vona bya xiviri, swi endlaka leswaku va hanya vutomi byo nonohwa hi ku hisekela ku tsakisa yena.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 10: XIKAMBELANTWISISO****MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Loko a pfuka nampundzu u vikerile manana wa yena timhaka ta yena na Soluka na leswi a a lava ku swi endla mixo wolowo hikwalaho ka mafundzu ya switshembiso leswi a a swi endlile eka tata wa yena.

'Swi lulamile n'wananga, mina ndzi dyuharile; ku ta fika laha ndzi nga swi kotiki ku ku swekela na ku ku hlantswela. Naswona a ndzi ta tsaka ku vona n'wingi wa mina, nhlomi ya mativula ya mina ndza ha hanya. Tekka swiluva na mati yo chela esirheni ra tata wa wena, u vuya u veka swiluva ehenhla ka sirha ra yena loko u heta ku n'wi vikela.'

- 10.1 I mani xivongo xa Soluka? (1)
- 10.2 Boxa vito ra ndhawu laha Madambi na mana wa yena se va tshamaka kona. (1)
- 10.3 Xana timhaka ta Madambi na Soluka leti vikeriweke mana wa Madambi hi tihhi? (1)
- 10.4 Xana Madambi u fambe na mani esirheni ra tata wa yena? (1)

- 10.5 Hlamula u ku 'hi swona' kumbe 'a hi swona', kutani u seketela nhlamulo ya wena.
N'waBasani a nga swi tsakeli leswaku Madambi a tekana na Soluka hikwalaho ka leswi a nga Muqhoza. (2)
- 10.6 Xana mhaka leyi endliweke hi Soluka yo ya emahlweni a rhandzana na Madambi hambiloko a swi tiva leswaku a nga pfumeleriwi ku tekana na yena ya humelela evuton'wini ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 10.7 Xana mafundzu ya switshembiso ku vuriwa yini? (2)
- 10.8 Xana u dyondza yini hi vutomi bya Soluka? (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Xavumbirhi vatswari va fanela ku dyondzisa vana va vona ku fundza na ku rhandza dyondzo na vutlhari. Leswi hi nga swi endlaka hina vatswari i ku tshama hi ri karhi hi va kombisa ku tlhandluka na ku enta ka vutlhari hi ku va tsheketela swa khale leswi vonisaka ntamu wa vutlhari naswona hina vatswari hi bohekile ku komba vana va hina tindlela leto saseka ta tintswalo, hi tlakusela ehenhla rivoni ro tiya ku titihela hi ku va fanisela hi bindzu ra mihandzu leyi kumiweke hi lavo tiya emikarhini ya khale na ya namuntlha.

'Ndza pfumela hinkwaswo leswi mi swi vuleke tatana; swi twala swi tlhela swi fanela leswaku mutswari a swi endla; kambe ntirho wukulukumba hileswaku vana va namuntlha a va ha landzeleli mitila ya vatswari va vona, ku hlamula Cheyeza.'

- 10.9 Xana Cheyeza na Mufundhisi Tlhondlamandloti va vulavula va ri kwihi? (1)
- 10.10 Hi yihi mhaka leyi Cheyeza a lavaka ku pfuniwa hi yona siku leri? (2)
- 10.11 Xana Celela u lo endla yini ku kala a baleseriwa? (1)
- 10.12 Hlamusela ku hambana ka vonelo ra vutomi ra Mufundhisi Tlhomandloti na vonelo ra vutomi ra Madambi. (2)
- 10.13 Kun'wana eka tsalwa leri ku twakala xirilo xa nsati wa Solani a rilelaka nuna wa yena, na xirilo xa Cheyeza a rilelaka n'wana wa yena. Xana hi swihi leswi fanaka eka swirilo swa vanhu lavambirhi? (2)
- 10.14 Ku na xikhovolelo eka marito ya Tlhomandloti ya leswaku vatswari va fanele ku komba vana tindlela leto saseka ta tintswalo loko hi xiya swin'wana swa swiendlo swa yena eka tsalwa leri. Hlamusela xikhovolelo xa kona. (2)
- 10.15 Xana u vona Cheyeza a endla kahle ku va a ya kombela ku pfuniwa eka Mufundhisi Tlhomandloti ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 10.16 Hlamusela leswaku wena a wu ta wu ahlula njhani ntlimbo lowu Madambi a hlanganeke na wona wa ku arisiwa ku teka nsati loyi a n'wi rhandzaka. (1)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi ndlela yo xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 11: XITSALWANA**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

MAVHAVAZA: U vula ku ri na loko lamula ri wela ehansi a va nga pfumeli leswaku u rholela u ri dya xana?

MATANATO: Ndzi ri a swi yila. A wu fanele ku rhangana u ya va tivisa leswaku va ta hivoxe va ta rholela va ta ya dya ekaya ka vona.

Mbulavulo lowu hi xin'wana xa swikombiso swa fenya leri nga kona etsalweni. Kombisa tin'wana timhaka ta fenya leti mutsari a nga ti tirhisa ku paluxa hungu ra yena.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 12: XIKAMBELANTWISISO****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MATANATO: Nkata mina, yingisa leswi ndzi lavaka ku ku byela swona.

N'WAXIRHAMI: Vulavulani tata wa Khegu, ndzi ta mi yingisa.

MATANATO: Ndzi vuyile na n'wendzi laha kaya, kutani u na makungu yo kuma ndhawu yo aka eka yona kwala tikweni ra rikwerhu. Xavumbirhi u lava ku kuma loyi a nga ta n'wi teka. Ndza tshemba wena wa va tiva vanhwana va tiko leri. U lava munhu wo tshembeka, loyi a nga ta kota ku hanyisana na yena hi vunene na vukhwatsi.

N'WAXIRHAMI: Va ngo lava mutshiveri va ri munhu nkulukumba, a va ri kwihi nkarhi lowu hinkwawo? Ndzi chavela leswaku siku rin'wana hi nga tikuma hi hoxile n'wana wa vanhu emiringweni, se a nga ha tivi ku vutumbelo u ta byi kuma kwihi.

MATANATO: U nga lavi ku tiva swo tala, ntsena ndzi byele ku ri wansati loyi u nga n'wi tshemba leswaku a nga aka muti i n'wana wa ka mani? U nga hi laveli swidakwa leswi u fambaka u chucha mabyalwa na swona, kambe lava wanhwana wa ndzhuti loyi a nga ta kota ku hanya kahle na nkulukumba loyi.

- 12.1 I mani munhu loyi a laveriwaka wo aka muti na yena eka n'wangulano lowu? (1)
- 12.2 Ku humelele yini hi ta vukati bya munhu loyi ku vulavuriwaka hi yena ku kala a lava ku teka nsati un'wana? Vula swilo SWIMBIRHI. (2)
- 12.3 Mahlamulelo ya N'waXirhami loko a ku: 'Ndzi chavela leswaku siku rin'wana hi nga tikuma hi hoxile n'wana wa vanhu emiringweni, se a nga ha tivi ku vutumbelo u ta byi kuma kwihi', ya kombisa yini mayelana na vumunhu bya yena? (2)
- 12.4 Xana loko Mavhavaza a a ri munghana wa wena a wu ta n'wi tsundzuxa yini? (2)
- 12.5 Hi kwihi ku hambana exikarhi ka vumunhu bya N'waXirhami na bya Rhoda? (2)
- 12.6 Vula u ku: 'hi swona' kumbe 'a hi swona', kutani u seketela nhlamulo ya wena. Matanato u tekela N'waXirhami ehansi. (2)
- 12.7 I mani mupurofeta loyi vaMatanato va nga ya eka yena, naswona a va ya endla yini? (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MATANATO: Mukon'wana wa mina Mavhavaza, ndza mi khensa hakunene. Loko va ku ku na wanuna wa xiviri va vula n'wina. Mi ndzi hlambisile vunwa kutani na yena m'fa ka Xifiringoma u byi hlambile. Swi pfuna yini ku tivangela vugono hi ku rhandza ku ya tlangela emitini ya van'wana vanhu? A swi pfuni nchumu na nchumu.

MAVHAVAZA: Mhaka yo hlamarisa hi leswaku tolweni ka masiku Xihangalasi u te ri a nga vangi na vuxaka na Topisa. Se a a ya lava yini?

XILUMUNI: Wa delela muyisa loyi! U swi kumile leswi a a swi lava.

XIKHOGOLO: A mi swi rivala n'wina. Phela vanhu van'wana va rhandza ku tlhantlha miti ya van'wana loko va vona vavasati va vona va bombisiwa, kuriku loko se swi onhakile, wansati a hlongoriwile evukatini se a va ha ri na mhaka na yena. A va n'wi lava loko nuna wa yena a ha n'wi hlovisa, a n'wi endlela hinkwaswo.

MATANATO: Kote! U layekile madyisambitsi. U n'wi layile Makhuvele na nsati wa yena.

- 12.8 Xihangalasi u humelele hi yini lexi n'wi vangeleke vugono? (1)
- 12.9 Vito ra Xihangalasi ri fambelana njhani na swiendlo swa yena etsalweni? (2)
- 12.10 U nga vula yini hi mavulavulelo ya Mavhavaza eka ntshaho lowu, loko u ya pimanisa na leswi a a tala ku vulavurisa xiswona etsalweni loko a bula na vanghana va yena? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 12.11 Hi xihhi ximunhuhatwa lexi ku tsakisaka etsalweni leri? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 12.12 Mavhavaza u vula yini loko a ku: 'Tolweni ka masiku Xihangalasi u te ri a nga vanghi na vuxaka na Topisa'? (2)
- 12.13 U dyondza yini hi vumunhu bya Xihangalasi etsalweni leri? (2)
- 12.14 Xana loko a ku ri wena u tikume u rhandzana na n'wana wa buti wa wena a wu ta endla yini? (1)

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 13: XITSALWANA****SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi ndlela yo xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

KHETANI:	(A tikhome xihlaya.) Mina ndzi karhele ku karhatiwa hi wansati loyi. I khale a ri karhi a hi kayakayisa. Mina namuntlha hi mina wo famba. Kwala ndzi nga ta helela kona. Hambi ndzo ya hlupheka a swi na mhaka. Ndzo khensa sweswi xitifikheti xa ntangha khume ndzi nga na xona. Hambileswi ndzi nga pasangiki kahle a swi na mhaka. Mina a ndza ha antwisi.
----------	---

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu, hlamusela hilaha ku tiyisela evuton'wini swi pfunaka hakona, u kongomisa eka swiendlo swa swimunhuhatwa swo hambanahambana leswi nga etsalweni leri.

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 14: XIKAMBELANTWISISO**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

KHEGU:	Leswi mi ngo rhangana ndlela ma ku tiva lomu hi yaka kona ke?
BONEKA:	Sweswo u ta ndzi byela loko hi ri karhi hi famba, a ndzi lavi ku huhwa na wena mina. Phela tata wa wena u te ndzi nga vuyi na wena a tlhela a lerisa leswaku loko ndzo vuya na wena u ta ku phapha hi xihloka. Ndzi bye leswaku hi le ka mani u tshika ku ndzi vungunya a ndzi kokwana wa wena.

- 14.1 Xana Khegu na Boneka va kongome kwihi? (1)
- 14.2 Xikongomelo xa vona xo ya endhawini yoleyo hi xihl? (1)
- 14.3 Hiku vona ka wena, i yini lexi endlaka leswaku Boneka a rhangana ndlela hambileswi a nga ku tiviki laha va yaka kona? (2)
- 14.4 Loko va fika emutini wa kona, Boneka u kuma leswaku xiyimo xa muti xi hambanile na lexi yena a a langutele xona. Kombisa ku hambana loku. (2)
- 14.5 Loko u xiya marito ya Khegu, u nga vula yini hi matitwelo ya yena? (1)
- 14.6 Xana u dyondza yini hi vutomi bya Khegu etsalweni leri? (2)
- 14.7 Hlamula u ku 'hi swona' kumbe 'a hi swona', kutani u seketela nhlamulo ya wena.
Boneka u vula ntiyiso loko a vula leswaku Xikweni u ta tsema Khegu hi xihloka loko o tlhela a vuya ekaya ka yena? (2)
- 14.8 Hlamusela vumunhu bya Xikweni loko a nga si tekana na Boneka. Nyika timhaka TIMBIRHI ntsena. (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BONEKA:	(A n'wayitela.) Papa mi nga vileli hi leswiya, a ndzi lo kwatisa hileswi va nga mi humesa phexeni. A ndzi nga tshembi leswaku hi ta tshama kahle hi nga hlupheki. Kambe sweswi moya wa mina wu vuyile ematshan'weni ya wona?
XIKWENI:	Namuntlha a ndzi navela ku dya na wena.
BONEKA:	Ma tiva papa mina ndzi titwa onge ndzo lava ku hlanta lero a ndzi lavi swakudya. Ndzi ta dya hi nkarhi.

- 14.9 Hi yihi mhaka leyi Boneka a tiyimiseleke ku yi endla siku leri? (1)

- 14.10 Swi sukela kwihi ku kala Boneka a tiyimisela ku endla mhaka yoleyo? (1)
- 14.11 Hlamusela leswaku kahle kahle i yini lexi endlaka leswaku Boneka a nga pfumeli ku dya swakudya na Xikweni. (2)
- 14.12 Hlamusela leswaku Boneka u vula yini loko a ku moya wa yena wu vuyile ematshan'weni ya wona. (2)
- 14.13 Siku leri Boneka u vitana Xikweni 'papa', kasi masiku laman'wana a a n'wi vitana mukhalabya. Nyika vuxokoxoko bya leswi vangaka mhaka leyi. (2)
- 14.14 Kun'wana eka tsalwa leri Xikweni u hlamarisiwa hi swiendlo swa malwandla swa Boneka. Hlamusela leswaku ku hlamala koloko ku nga va ku vangiwa hi yini? (2)
- 14.15 Xana mhaka yo va wansati a chelela nuna wa yena murhi eswakudyeni ya humelela evuton'wini xana? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 15: XITSALWANA****SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa xikambelantwisiso.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi ndlela yo xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIKAMBELANTWISISO eka XIYENGE XA C.

XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu**NTLANGU: SWONA SWI RI SWA YINI!**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

N'WATWENDI: *(Hi ku tshinya)* Mi nga vuli sweswo maseve! Mo mi katekile hikuva va ha ri vatsongo. Loko va ta kula a va nga mi rilisi? Vo valava?

Hi ku leteriwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, kombisa hilaha marito lawa ya nga va ntiyiso hakona eka ntlangu lowu.

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 16: XIKAMBELANTWISISO**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: KASI RONA HI RIHI?**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

JELE: (*A ri karhi a chela biya.*) Never sweswo swi humelela bra ya mina! Vafowethu lavaya va bayisaka va tirha kona exivindzini. A ndzi chavi ku biha na kun'we.

MAFADA: (*A ri karhi a minya nghilazi ya biya.*) Va tshikise sweswo bra ya mina loko va tshika ku tirhisa opportunity leyi. Va tshike and let them study hard and fail softly. Futhi loko byo bayiza byi hatla byi hi nyika ti-exam numbers a ndzi nga hetu nkarhi hi ku ya exikolweni masiku hinkwawo, ndzi ta titshamela ekaya ndzi mandzela.

JELE: (*Hi ku vilela.*) Eish, ndzi hupile hi mhaka yo disturb hi matoya lama. U na two shots buda!

MAFADA: (*A rhendzeleka na tafula. A pima kahle hi xitiki. A korola ivi a ba yi nghena.*) Daar's sy!

JELE: (*A karhi a ba mavoko.*) That's a good shot!

- 16.1 N'wanguano lowu wu humelela kwihi? (1)
- 16.2 Hi wihi ntlangu lowu majaha lawa a ya ri ku wu tlangeni? (1)
- 16.3 Mafada na Jele va languteka va ri na ku titshemba loko va karhi va vulavula na Khangela na Thomas mayelana na swa xikolo. I ncini lexi a va tshembe xona naswona a va ta xi kuma kwihi? (2)
- 16.4 Mafada na Jele a va ri vanhu va njhani? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 16.5 Loko Mafada na Jele a va ri vana va wena a wu ta va tsundzuxa yini mayelana na vutomi? (2)
- 16.6 Hlamusela ntlimbo lowu Mafada a nga va na wona siku a tsalaka Agricultural Science. (2)
- 16.7 Xana swiendlo swa Mafada eka ntlangu lowu swi ku dyondzisa yini evuton'wini? (2)

NTLANGU: I MHANGU KU TILAVELA

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BETTY: (*A vulavula hi manyunyu a karhi a mitela marha.*) Kakhulu kwalaho Ma-Ellas, swi lava u n'wi nesa kahle hi TC ya *higher grade*. U nga n'wi tlangisi munghana, u fanele ku n'wi khoma u n'wi tshika a twa ongeti u le matilweni kasi u kwala ka Malamulele! Loko a huma lahaya *slagpal*, u fanele a huma a lerhile bya rigava leswaku na siku na rin'we a nga ha tshuki a rivele laha tinhlati ti dyaka kona tintoma.

ELLA: (*Hi ku hlekelela.*) Sweswo hi wena u swi tivaka ndzi nga pasela swona munghana. Loko a huma lahaya u ta va a lerhile bya rigava ndza ku bejela. Futhi xinsatana lexiya xa yena ndzi ta xi hlantswa la, namuntlha, na ku tonga ka xona! Xi ri hina hi ta hanya kwihhi vavanuna va kala so!

BETTY: (*Hi ku tsundzuxa.*) U n'wi tamela wa tiva! U n'wi tamela ku a swi vona leswaku lexiya Valerie a xo va nchumu na nchumu. Phela u lo xi teka hi nsindziso wa ...

ELLA: (*Hi ku hlevetela.*) Hi dyedyo! Miyela, dyi nga ta ku twa! A ho teka yin'wana *topic*. Wa tiva SesB, hi mukhuva lowu ndzi n'wi rhandzaka hi yona Ma-Pieter a ndzi tivi leswaku ...

- 16.8 Ella na Betty va vulavula hi mani eka n'wangulano lowu? (1)
- 16.9 Munhu loyi a a ya endla yini eka ndhawu leyi? (1)
- 16.10 Pimanisa mahanyelo ya Valerie na ya Ella? (2)
- 16.11 Hi xihhi ximunhuhakwa lexi u xi tsakelaka ngopfu eka ntlangu lowu? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 16.12 Ximunhuhakwa lexi ku vulavuriwaka hi xona xi hetelele xi va na ntlimbo, vula leswaku i ntlimbo wa muxaka muni, u tlhela u hlamusela na xitshunxo lexi a xi tekeke? (2)
- 16.13 Va ri 'nkhavi wa le mahlweni a wu vavi, ku vava wa le ndzhaku'. Xana xivuriso lexi xi va ntiyiso njhani eka ntlangu lowu? (2)
- 16.14 Xana mavulavulelo ya Ella na ya Betty ya paluxa yini hi mahanyelo ya vona? (2)
- 16.15 Xana u vona Ella na Valerie va endla kahle loko va ala ku amukela Pieter loko a vuyela eka vona a ya kombela ku tshama ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25****NTSENGO WA TIMARAKA: 80**